

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רפ"ט, תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

גביית שיק על ידי הוצאה לפועל

(מאמר המשך משבוע שעבר)

אותו: האם עשה מספיק כדי להגיע להסדר? האם בכלל היה מותר לו לפנות להוצאה לפועל? וכיצד עליו להגיב כעת, כשמשוה סוף סוף יצר קשר וטוען למצוקה כלכלית?

ד. אם ברור שאין ביד בי"ד לכפות אין צריך רשותם

אמנם הדעת קדושים הביא ראה מדברי מהרש"ך להתיר לרדת לערכאות כדי לאכוף תשלום חוב מבורר, ואפילו שאין הפסק בזה לקיים דין ישראל, ומוכח שלמד בטעמו שההיתר משום שאין לו דין בישראל, שהרי כבר דן בישראל ופסקו לו זכותו ולא הואיל הדבר שישלם, ושוב אין כאן בזיון שאינו תובע בבית דין ישראל שהרי הכל יודעים שאין בכוחם לכפות דינם בזמן הזה, והוא הדין בזמן הזה שאין כוח בית דין יפה לגביה, וגם אין דרכם להוציא כתב סירוב על המסרב לקיים דינם, שאין בזיון במה שתובע בערכאות שהכל יודעים שאין לו דין בישראל. לפי המבואר יש לומר שהדעת קדושים ומהרש"ם לא נחלקו על המב"ט והפני משה שכתב שדעת הפוסקים שאסור גם לאכוף בערכאות. כי דברי המב"ט והפוסקים נאמרו באופן שאין הדבר ברור שאין דרך לכפות את הדין בעזרת הכלים שיש לבית דין, ובוזה הפניה לערכאות אסורה, אבל הדעת קדושים ומהרש"ם התירו בזמנם שהיה ידוע בלאו הכי שאין לבית דין דרך לאכוף על קיום חיובים, שוב כעת אין הדבר מחלל את ה' שהולכים לאכוף בערכאות. וגם מהרש"ך שהתיר לדון בערכאות היינו אחרי שכבר דן בבית דין וחיבבהו לשלם ולא הואיל הדבר, וכבר התברר לכל שאין כוח בית דין יפה, בזה אין צורך לקבל היתר מבית דין שכבר אין כל תוספת חילול ה' בירידה לכפות בערכאות.

ונראה שבזמן הזה פעמים רבות יש לבי"ד דרך להביא את בעלי הדין לשלם את חיובם, והמציאות מוכיחה שפעמים רבות אחרי שדנים לפני בית הדין בעלי הדין משלמים את חיובם גם בלי אכיפה של רשויות החוק, ולכן אין להתיר ללכת לערכאות בלי לתבוע לפני כן את תשלום החובות לדון בפני בית דין ישראל. וגם בכסף הקדשים (שם) סיים להתיר דווקא במקום שיש אומדנא ברורה שלא יועיל לתבוע את חובו בבית דין.

וכבר מפורש כן במהרי"ט (בנו של המב"ט, שו"ת מהרי"ט החדשים סימן כב, זרע אנשים סימן סד) לפי שראה מעשים הנעשים בעיר להוליד בהודאות והלוואות לפני השופט, ודאי לא הותר אלא בחוב ברור ויש לו ואינו רוצה לפרוע ובה עליו בעקיפין להעביר המועד, בזה מצאנו היתר למנהג ומיעד איננו דינא לנפשיה במילתא דפסיקא ליה, אע"פ שלא אמרו כן במידי דמוחזר גוביינא, מ"מ כיון דפריעת בעל חוב מצוה, ותניא במה דברים אמורים במצות לא תעשה

אך התברר שטרם עברו אל הדירה שעדיין נמצאת בשיפוצים. המידע שהיה בידי דוד הותיר אותו עם סימני שאלה הולכים וגדלים.

החודשים נקפו, ובלילות הארוכים התקשה דוד למצוא מרגוע. כשהוא נשכב במיטתו, במקום להירדם הוא שוב ושוב מדמיין את הגלגלים העסקיים של החנות: את ההתחייבויות לספקים שמחכים לקבל את התשלום שלהם, את המשכורות של העובדים, את הקבלות והחשבוניות שהולכות ומצטברות. עשרת אלפים שקלים אינם סכום פועט לעסק משפחתי, במיוחד בימים של האטה כללית בשוק הרהיטים.

כשהגיע באחד הערבים לבית הכנסת השכונתי, חיכה בסבלנות עד לסיום שיעור התורה שהעביר הרב. לאחר התפילה, ניגש אליו וסיפר לו באריכות את סיפורו, כשמדי פעם קולו נסדק מדאגה אמיתית. הרב הקשיב ברוב קשב, שאל שאלות מדויקות על ניסיונות הקשר ועל תאריכים מדויקים. לאחר ששמע את כל העובדות, הסביר לדוד שיש חובה הלכתית לנסות כל דרך אפשרית לפני פנייה לערכאות, אך כשכלו כל הקיצין, וכשמדובר באדם שמתחמק מתשלום חוב, יש מקום לשקול צעדים נוספים.

בסופו של דבר, לאחר שהתייעץ גם עם עורך דין המתמחה בהוצאה לפועל, דוד חש שאין לו ברירה. הוא הגיש את המסמכים הנדרשים ופתח תיק בהוצאה לפועל. הידיעה שיש לו עילה מוצקה לתביעת החוב לא הפיגה את תחושת הכובד שליוותה אותו. ההחלטה על ההוצאה לפועל ערערה אותו מבחינה רגשית: האם הוא פוגע באדם שיתכן שנקלע באמת למצוקה כלכלית? האם ניסיונותיו הרבים אכן ממלאים את חובתו ההלכתית? אבל במקביל, העסק המשפחתי תלוי בכך, והולך וצובר הפסדים.

באחד הימים, כאשר סיים יום עבודה ארוך בחנות והתרים כבר הורד לאיטו, הטלפון צלצל ומשה היה על הקו: "דוד, זה משה. אני חייב לדבר איתך דחוף." ליבו דפק בחוזקה. זה היה מספר הטלפון שניסה להשיג אינספור פעמים. הוא חש מתח בין התקווה שהכול עוד יסתדר, לבין הכעס והשאלה "למה נעלמת ככה?" אך סיכמו לדבר בהמשך.

בימים שלאחר מכן, התברר שמושה אכן זקוק לעזרה: הוא סיפר על קשיים כלכליים שצצו לאחר שנאלץ לעזוב את מקום העבודה, על הלוואות שלקח כדי לכסות חובות. הוא ביקש מדוד שיעצור את ההליכים בהוצאה לפועל וייתן לו ארבע נוספות להסדרת התשלום. דוד חשב על כך לעומק - מצד אחד, הוא מחויב לעסק, לעובדיו ולספקים. מצד שני, הוא לא רצה לראות משפחה צעירה נהרסת ומתמוטטת כלכלית.

כעת, כשהתיק כבר פתוח בהוצאה לפועל והעיקולים הוטלו, הרגיש דוד צורך לפנות לבית הדין. הוא ביקש לברר אם דרך פעולתו עד כה הייתה נכונה, ולקבל הכוונה כיצד להתנהל בהמשך. השאלות הציפו

שבוע שעבר הבאנו את השאלה שנשאלה בבית הדין, עם סיפור המעשה, ותחילת הדין וההמשא ומתן ההלכתי, השבוע נמשיך ונסיים את היוצא להלכה ממה שנפסק בבית הדין, ונזכיר בקצרה שוב את דבר המעשה.

בין ריחות המאפה הטריים של המאפיות השכנות לבין קריאות הרוכלים המפתים אנשים להיכנס לחנויות הבדים וההלבשה, מתנוסס השלט הישן של "רהיטי כהן". השלט, עם אותיות מתכת בולטות שנאכלו מעט על ידי הזמן, מעניק תחושה סנטימנטלית של חנות משפחתית בעלת מסורת רבת שנים. בכניסה לחנות עומדות שתי כורסאות נוחות בעלות ריפוד בד קטיפה, המציגות לראווה את אופיו החמים והביתי של המקום.

החנות עצמה מחולקת לכמה אזורים: בחלק הקדמי בולטים שולחנות אוכל וכיסאות מתואמים, מאחוריהם ספות וכורסאות מפוארות, ובפינה צדדית מוסתרת - מחסנים עם מלאי רהיטים ארוזים ומוכנים לאספקה. כל בוקר, בשעה שבע וחצי בדיק, דוד כהן פותח את דלת התיים המתכתית וחושף לעוברים ושבים את התצוגה המוקפדת שהוא ויוסי - העובד הוותיק - דואגים לעצב מחדש. על פי המסורת המשפחתית שהשריש אביו, דוד תמיד מקדם את הלקוחות בחיוך חם ובברכת "ברוכים הבאים". אך הבוקר, החיוך של פניו מהול בדאגה, כמעט כפוי. כבר חודשים שהוא מסתובב עם מועקה כבדה על הלב - אותו שיק על סך עשרת אלפים שקלים שהוחזר בלי כיסוי.

יוסי, העובד הנאמן שמלווה את החנות כבר עשרים שנה, מבחין היטב בטון המצומצם של דוד. הוא מחזיר את מחשבותיו לאותו יום בו הגיע משה לוי אל החנות. זה היה בשלהי הקיץ: החום בבני ברק כמעט היתמר מהאספלט, והלקוחות מילאו את החנות בשל מבצע מיוחד לזוגות צעירים. משה לוי נכנס בחולצה לבנה ועניבה דקה, נושא בידו תיק צד קטן, והציג את עצמו כצעיר בתחילת דרכו, אשר זה עתה רכש דירה חדשה ברמת גן. "אני רוצה להשקיע בסלון מכוונ" אמר, ואור של התרגשות ניכר בעיניו. הוא שילם מקדמה של חמשת אלפים שקלים במזומן - סכום מכוונ שהסיר מדוד כל חשש. עבור היתרה, חתם משה על שיק דחוי לשלושה חודשים.

כשהגיע היום לפדות את השיק, דוד ניגש לבנק בלב שקט. הוא היה משוכנע שהכול יתנהל כשורה: הרי מדובר בלקוח צעיר, אבל נראה אמין והביא מזומן מראש. כשהפקיד הביט בו במבט מצטער והחזיר לו את השיק עם החותמת האדומה "אין כיסוי מספיק", חש דוד בתחושת כבדות ואי נוחות.

משם החלה שרשרת של ניסיונות חוזרים ונשנים להשיג את משה. שיחות הטלפון לא נענו, ההודעות הקוליות נותרו ללא מענה. דוד ניסה לברר מול השכנים בכתובת שרשם משה בטופס ההזמנה,

אבל במצות עשה מכין אותו עד שתצא נפשו, וכיון שאין לנו עכשיו בית דין מכין וחובשים עבדי איהו דינא לנפשיה... ומשום לפנייהם ולא לפני גוים ליתא, שאין שם שום דין אלא שכופין אותו לפרוע דהוה כאותה ששנינו ובגוים חובשים אותו ואומרים לו עשה מה שישראל אומרים לך, מכאן נתפשט המנהג הרע הזה שאין בנו יכולת להעמיד משפטי התורה על תילין. ומבואר שבאופן שאין בנו יכולת להעמיד משפטי הדת על תילם התיירו לרדת בערכאות לכפות על קיום פסק דין גם בלי היתר מפורש מבית דין.

ה. גדר הרשות להוצאה לפועל

אמנם כל הגידון הוא כאשר פונים לערכאות שיפוטיות, שמאחר והם דיני הערכאות יש איסור לדון לפנייהם גם רק כדי לגבות חוב מבורר, אלא אם כן נטל רשות מבית דין, או באופן שברור כי הבעל דין לגמרי אינו ציית דינא. אבל הרשות להוצאה לפועל, כלל אינה רשות שופטת אלא מוציאה לפועל חובות מבוררים בלבד, ולכן דעת הפוסקים שאין בגביית חוב מבורר בהוצאה לפועל משום ערכאות. וכל שדנו הוא משום גביה שלא כדיני ישראל וכפי שיתבאר לקמן. וכן כתב בפתחי חושן (הלואה פרק ו הערה יב), וכן היא דעת שבת הלוי (חלק י רסג ס"ק ג) וכמבואר כוונתו למעיין במקור הדברים בשו"ת שביבי הלוי (סימן קפא ס"ק ג) מתלמידו הגר"ש שטרן. וכן היא דעת הגר"מ שטרן (בקונטרס איסור הליכה לערכאות עמוד יא). וכן דעת הגר"י נוסביום. וכן דעת התשובות והנהגות (חלק ה סימן שסה) שדן רק מצד חששות אחרות וכפי שיתבאר לקמן, ונראה שבעיקר הדבר הוסכם אצלו שאין חשש ערכאות.

שורש הגידון בהוצאה לפועל מצד איסור ערכאות, הוא כי איסור ערכאות עיקרו כאשר ומשום שהם שופטים שלא כדיני ישראל, ומשום שהם שופטים שאינם מבני ישראל, אבל יסוד התפקיד של הוצאה לפועל אינו של שפיטה אלא של שיטור לקיים חיובים מבוררים, והגם שכדי להוציא את תפקידם לאור יש צורך לעיתים להכרעות, וכגון בהוצאת 'צו תשלומין' לקבוע את עומק החיוב החודשי ביחס להוצאות ולהכנסות של החייב, או בקביעת 'זכות ההפטר' בחייב שאינו יכול לעמוד בחיובו, ועוד אופנים שונים של הכרעות, עיקר תפקידם הוא לגביה פשוטה שאין בה הכרעה, ולכן דעת רוב הפוסקים שכל זמן שאין הכרעה שיפוטית רואים בהוצאה לפועל שטר, ואין איסור ערכאות בשוטרים של הערכאות והם שגם שוטרי מקבל הכרעות שיפוטיות במהלך עבודתו. אמנם דעת הגר"י סילמן בספרו דרכי חושן (קונטרס דיני הערכאות עמוד רצד) שמאחר ויש להם גם תפקיד שפיטה, גם כאשר אינם שופטים אלא שוטרים אסור לגבות אצלם, וכשם שאסור לגבות אצל הערכאות עצמם חוב מבורר מאחר שבעצם הירידה לערכאות יש איסור ופגם.

ו. אין ממשכנים ומסדרים לבעל חוב

אף שנתבאר שאין איסור מצד הליכה לערכאות, יש לדון מצד אחר. הרי קיימא לן (סימן צו) שמסדרים לבעל חוב, וההוצאה לפועל אינה מקפידה על דין תורה, ואם כן יש לעיין אם מותר. ואף שקיימא לן (סימן שמח סעיף ח) שאין שליח לדבר עבירה, דעת כמה פוסקים שאם השליח שוגג יש שליח לדבר עבירה (ראה שם ש"ך סק"ו), ואנשי ההוצאה לפועל הם בדרך כלל תינוקות שנשבו והם כיבדו אריכתא שלו. ומכל מקום, גם בלא הכי, אף לסוברים שאין שליח לדבר עבירה, מובא בגמרא (קידושין מג.) שחייב על כל פנים בדיני שמים, ונחלקו תנאים אם בדינא רבא או זוטא. ובאהבת חסד (חלק א פרק ז סעיף ג) כתב החפץ חיים שאסור מללוה לשלוח שליח למשכן בבית הלווה. וביאר בנתיב החסד (סק"ז) שאף שאין שליח לדבר עבירה, השליח עצמו עושה אסור כי אינו שלוחו ואין יכול לחטוף חפץ של חברו. וקיימא לן (סימן צ סעיף א) שאף בעל הבית הממשכן שלא

ברשות בית דין נקרא גזלן, וכל שכן השליח. ואינו יכול לזכות למלוה מדין תופס לבעל חוב, כמו שכתב בקצות החושן (סימן קה סק"ד) שתפיסה מועילה רק כשאין בה לאו דלא תבוא אל ביתו (דברים כד י) שאם עובר הרי אין שליח לדבר עבירה, ולכן המשלח עובר ב'לפני עיוור' (ויקרא יט יד). ועוד, כשהשליח שוגג ואינו יודע מהאיסור, לדעת כמה פוסקים יש שליח לדבר עבירה כי לא שייך 'דברי הרב ודברי התלמיד' דברי מי שומעים', והמשלח עובר בלא תבוא אל ביתו. ומדאורייתא אפילו שליח בית דין צריך לעמוד בחוץ, כל שכן שליח רגיל.

מבואר מדבריו שאסור לגבות חוב שלא כדין על ידי שליח, ולא אומרים בזה אין שליח לדבר עבירה, כי השליח בדרך כלל שוגג, ולדעת פוסקים רבים אז יש שליח לדבר עבירה, ובכל מקרה עובר על 'לפני עיוור'. באבן ישראל (חלק ח סימן צה) כתב הגר"י פישר שאף שיש להקל מצד איסור ערכאות כשרק ממשכן או מכנים לבית הסוהר עד שישלם, מכל מקום יש לדון מצד איסור לקיחת משכון, שההלכה היא (סימן צו סעיף ו) שאסור לבוא אל ביתו לעבוס עבוסו והוא איסור דאורייתא. ועוד, קיימא לן (שם סעיף כג) שמסדרין לבעל חוב, והוצאה לפועל אינה מניחה לו כפי דין תורה. ולכן מסקנתו היא שבשיקים של הלוואה ומקח וממכר כשזקף במלווה, אסור למשכן שלא על ידי בית דין, ובכל אופן יש לחוש לדין מסדרין לבעל חוב כדי חיי, וכשגובים יותר הרי זה גזילה. גם בשבת הלוי (חלק י סימן רסג אות ג) כתב שאם הלווה אינו משלם והחוב ברור ואין ברירה, מותר לפנות להוצאה לפועל, אך בתנאי שלא יסתור דין חושן משפט בפרטי סידור בעלי חובות כשהגיע זמן הפירעון.

מבואר שאף שאין איסור ערכאות, יש לחוש לאיסור מצד מסדרין לבעל חוב, ומצד גבייה שלא על פי דין תורה באופנים שמותר למשכן. ברם, בזמנינו ידוע שההוצאה לפועל נוהגת להקל הרבה יותר מהשולחן ערוך, ומניחה לבעל חוב יותר מטלטלין מכפי ההלכה, ואם כן, מצד זה נראה כלאורה שאין חשש בפנייה להוצאה לפועל. וגם בדרך כלל ההוצאה לפועל אינם ממשכנים אלא גובים מן הנכסים, ואין בזה איסור משכון.

ז. ברשות בית דין

המהר"ש ענגיל (חלק ז סימן קלג אות ב) הביא את דברי המהרש"ם בשם הגאון מבוטשאטש שהתיר תביעת שיק בהוצאה לפועל כשהחוב ברור, ורק ממידת חסידות יש להודיע לבית דין שהוא פונה לערכאות והם יתירו לו מיד. וכתב שקשה לסמוך על זה למעשה, כי שם משמע שרק כשמסרב לשלם בשאט נפש חייב בהוצאות, אבל בזמנינו לפעמים באמת אין ביכולת הלווה לשלם, ובדיני ישראל צריך להאריך לו זמן. ולכן קשה להתיר תביעה בערכאות בלי רשות בית דין. והיינו שבית דין מבררים במקרה שלפניהם אם אכן רשאי לרדת לנכסיו, שאין ממשכנים שלא כדין תורה ויש לו מעות ואין צריך סידור וכיוצא בזה.

ואמנם, כאשר יש רשות בית דין, מותר בכל אופן ואף מצד איסור ערכאות, כיון שזה עצמו נעשה כדי תורה. וכמו שמצאנו בתשובת החתם סופר (שו"ת חושן משפט סימן ג) להרב המאור הגדול רבי נתן נטע גליל לאנדא אב"ד אושפיץ, אודות מלווה שהלווה כתב צוואה בגרמנית לפני עדים ישראלים כחוק המדינה, ונמסרה לערכאות. הלווה שכח לכתוב את החוב בצוואה, אך ציווה לפני שני עדים יום לפני מותו, וגם לאשתו, לשלם חובו, המלווה חשש שישכח מלב העדים, ובית הדין

חשש לדעת הפוסקים (סימן קי סעיף ט) שגם בצוואה שהחוב מבורר אין לגבות עדות מהעדים במקום יתומים קטנים שזה כנגבית עדות שלא בפני בעל דין. לכן המלווה ביקש להעלות דברי העדים בערכאות לצורך לצוואה, בלי לשפוט עם היתומים.

החתם סופר העלה שפשוט שבאופן זה מותר הדבר אף בלא רשות בית דין, כי רישום עדות אינו נחשב שירדו לדון בפני הערכאות, אבל ברשות בית דין מותר אפילו לשפוט בפניהם, כי אז לא נחשב על שם הערכאות אלא על שם בית הדין שנתנו רשות. והביא תשובת רב שריירא גאון שהביא הרמ"א (סימן כו סעיף ב) שיש רשות לבית דין להעיד בפני גוי שזה חייב לזה. וביאר שאף שתלמיד חכם אינו חייב להעיד בבית דין קטן ממנו (סימן כח סעיף ה), יקר ותפארת לדייני ישראל להעיד בערכאות על פסק דינם ולהציל עשוק. מבואר מדבריו שברשות בית דין מותר לכתחילה אפילו לדון בערכאות, וכל שכן רק לקיים שטרות.

הגר"מ שטרנבוך כתב (תשובות והנהגות חלק ג סימן תמב) שכשגובה חובו בערכאות עלול לעבור על לפני עיוור שהם יגבו מהלווה שלא כדיני הגביה שעל פי דין תורה. ולכן על בית דין לדון בדבר ולבדוק, ואם חוששים שיסתיר רכושו או ישתמט, ראוי להתיר לו כדי שלא יפסיד, ויודיע ללווה שממנה אותם לגבייה ברשות בית דין.

אמנם אם אין ללווה לשלם ולוקחים כל אשר לו, אף דברים חיוניים ודוחקים אותו שלא כדין, חייבים בית דין לאסור עליו לתפוס דרך ההוצאה לפועל. ואם תפס בלא רשות בית דין אף דברים חיוניים, חייבים להוציא מידו. אך אם יש לו דירה משלו, על בית דין לדון אם על חוב זה חייב למוכרה.

וכבר נתבאר שבזמנינו בדרך כלל ההוצאה לפועל מקילה בגבייה הרבה יותר מהשולחן ערוך, ואם אינם פוגעים בלווה ובסידור נכסיו, רשאי לפנות. העולה מזה, שמעיקר הדין רשאי לפנות להוצאה לפועל לגביית השיק, שהרי ידוע שבדרך כלל נוהגים להקל ללווה יותר מהמתחייב על פי שולחן ערוך. אמנם מאחר ואין כל המקרים שווים ואפשר לבוא לידי איסור, יש לפנות תחילה לבית הדין ולבקש הורמנא.

וזה דבר המשפט

• מצד 'דין עבדי איניש דינא לנפשיה' מותר לפנות להוצאה לפועל, ואין זה נחשב כעושה דין לעצמו על ידי גויים. הטעם לכך, מאחר ואינו יוצר דין חדש באמצעות הגויים, אלא רק מממש את זכותו הקיימת בשיל על ידי שליח המפחיד ומאיים על בעל החוב.

• כאשר מעביר שיק להוצאה לפועל, אין בכך איסור של הליכה לערכאות, שכן אינו מביא את הדבר לדיון משפטי ואין דנים כלל בטענות ומענות, אלא רק באים לגבות את השטר שנמצא תחת ידם.

• הפוסקים כתבו שאף שאין איסור הליכה לערכאות בפנייה להוצאה לפועל, יש לחוש במקרים שבהם אינם גובים על פי דיני סידור לבעל חוב המבוארים בשולחן ערוך או כאשר הם ממשכנים נכסים שלא כדין תורה. אמנם, בזמנו על פי רוב נוהגים שלוחי ההוצאה לפועל להקל בסידור בעל חוב הרבה יותר ממה שמבואר בשולחן ערוך, וגם אינם ממשכנים רק גובים מהנכסים.

• אך מחמת שיש כמה ספיקות וחששות בכל נידון, כדי שלא להיכשל חס ושלום באיסורים תמומים יש לפנות תחילה לבית הדין לבקש הורמנא לגביית השיק דרך ההוצאה לפועל, כדי שיבררו לפניו האסור והמותר.

